

Bashkëlidhjet e fonemave bashkëtingëllore në frëngjishte dhe shqipe

Gjuhësi

Keywords: bashkëlidhje, frëngjishte, shqipe, zëshmeria, hundorësia, seri dhe radhë fonologjike.

Afërdita Canaj

Departamenti i gjuhës frënge. Fakulteti i gjuhëve të huaja.
Universiteti i Tiranës. Shqipëri.

Abstrakt

Ky artikull synon të hedhë dritë në dallimet dhe anët e përbashkëta të bashkëlidhjeve të fonemave bashkëtingëllore në gjuhët frënge e shqipe, analizuar nga pikpamja fonologjike. Në të është synuar që të vihen në pah kundërvëniet midis bashkëlidhjeve kryesore, duke u ndalur në vendin e formimit (nyjëtimin) dhe mënyrën e formimit të fonemave bashkëtingëllore, dy elementë bazë për të ndërtuar drejt dhe saktë sistemin e bashkëtingëlloreve në secilin gjuhë, por duke u ndalur edhe në tri tiparet dalluese sipas të cilave fonemat bashkëtingëllore hyjnë në bashkëlidhje: tipari i zëshmerisë, tipari i mënyrës së formimit dhe tipari i hundorësisë. Ky artikull iu vjen në ndihmë mësuesve, pedagogëve dhe studentëve të gjuhës frënge dhe gjuhës shqipe për të krijuar koncepte më të plota për sistemet konsonantike dhe bashkëlidhjet e fonemave me anë të serive dhe radhëve fonologjike, si dhe për të korrigjuar drejt gabimet që vihen re në shqiptimin e bashkëtingëlloreve në të dyja gjuhët, bazuar në këto kundërvënje.

1. Hyrje

Sistemet e bashkëtingëlloreve në të dyja gjuhët, analizuar nga pikpamja fonologjike, paraqiten mjaft të qëndrueshme dhe të organizuara në sisteme bashkëlidhesh që lënë pak vend për fonema të papërfshira në sistem. Bashkëlidhjet e fonemave në gjirin e secilit sistem mbështeten në tiparet nyjëtimore dhe akustike të bashkëtingëlloreve. Bashkëlidhjet kryesore që përshkojnë sistemin e bashkëtingëlloreve janë ato që mbështeten në vendin e formimit²²⁰, me të cilin lidhen radhët e bashkëtingëlloreve dhe me mënyrën e formimit²²¹, që lidhet me seritë e bashkëtingëlloreve. Raportet midis fonemave të një gjuhë përcaktohen nga lidhje kryesisht dyfishe. Më të dukshme janë ato që dalin si rrjedhim i kundërvënieve të fonemave ose të grupeve të fonemave. Pikërisht këto kundërvënje (opozicione) merren parasysh kur ndërtohet sistemi. Në gjuhën frënge dhe shqipe si dhe në gjuhët e tjera, sistemi i fonemave është parë i ndarë në dy nënsisteme: sistemi i zanoreve dhe sistemi i bashkëtingëlloreve. Por duhet të theksojmë se në dallim nga shumë sisteme, në frëngjishte ka një lidhje më të madhe midis këtyre dy nënsistemeve, dhe kjo për shkak të vendit të veçantë që zënë të tingullat /j/, /q/, /w/, të cilat fonetikiqist janë të afërta me zanoret /i/, /y/, /u/ (Carton, 1974).

2. Përbërja e sistemeve të bashkëtingëlloreve në frëngjishte dhe shqipe

Numri dhe përbërja e fonemave bashkëtingëllore ndryshon në mënyrë të dukshme në sistemet konsonantike të gjuhëve frënge e shqipe. Ky dallim qëndron jo vetëm në inventarin dhe veçoritë e tyre nyjëtimore, por edhe në funksionet e tyre kuptimdalluese. Sistemi konsonantik i gjuhës frënge përfshin 20 bashkëtingëllore (Léon, 1992), por sot ka tendenca ta konsiderojnë edhe “ɲ”²²² si një fonemë, prandaj për arsye metodike ne e kemi përfshirë “ɲ” në analizën tonë dhe në bashkëlidhjet fonologjike:

p t k b d g f s ʃ v z ʒ m n ɲ l R²²³ j w ɥ (ɲ)

Kurse sistemi konsonantik i gjuhës shqipe përfshin 29 bashkëtingëllore (Dodi, 2004):

p t k q b d g gj f th s sh v dh z zh m n nj l ll r rr j h c ç x xh

Fonemat bashkëtingëllore të shqipes janë dhënë me grafemat e gjuhës shqipe dhe në këtë formë do të jepen gjatë gjithë artikullit. 14 fonema të shqipes (/q/, /gj/, /th/, /dh/, /sh/, /zh/, /c/, /x/, /ç/, /xh/, /nj/, /ll/, /r/, /rr/) nuk shënohen në këtë formë në Alfabetin Fonetik Ndërkombëtar dhe në bazë të tij, transkriptimi fonetik i tyre jepet me këto shënja: /q/ [c], /gj/ [ʃ], /th/ [θ], /dh/ [ð], /sh/ [ʃ], /zh/ [ʒ], /c/ [ts], /x/ [dʒ], /ç/ [tʃ], /xh/ [dʒ], /nj/ [ɲ], /ll/ [H], /r/ [r], /rr/ [r] (Memushaj, 2009).

Në ndërtimin e nënsistemit të fonemave bashkëtingëllore do të marrim parasysh tiparet dalluese që na lejojnë t’i lidhim fonemat me njëra-tjetrën në grupe: tiparin e zëshmerisë, tiparin e mënyrës së formimit dhe tiparin e hundorësisë.

²²⁰ Vendi i formimit të bashkëtingëllores është pengesa e formuar në kanalën zanor si rezultat i lëvizjeve të ndryshme të organeve të të folurit. Pengesa mund të formohet në çdo vend të kanalit zanor, pikërisht atje ku rruga e rrymës së ajrit që del nga mushkëritë, ngushtohet ose ndërpritet nga një organ aktiv, i cili u afrohet organeve të tjera aktive ose pasive.

²²¹ Mënyra e formimit të bashkëtingëlloreve përcaktohet nga lloji i pengesës që formohet në rrugën e rrymës së ajrit, nga i cili varet dhe karakteri i zhurmës.

²²² Meqënëse tingulli [ɲ] po haset në shumë fjalë të huazuara, disa gjuhëtarë francezë kanë filluar ta konsiderojnë atë si një fonemë më vete, që haset kryesisht në pozicionin fundor të fjalëve e huazuara nga anglishtja: smoking [smɔkiŋ] pingpong [pinpɔŋ], camping [kɑpiŋ], parking [parkiŋ] etj. Megjithatë [ɲ] nuk e ka fituar akoma statusin e një foneme, prandaj është vendosur edhe në kllapa të rrumbullakta (/ɲ/).

²²³ Në gjuhën frënge fonema /R/ mund të realizohet në çdo pozicion si paragjuhore/dridhëse/majore-alveolare [r] (le r antérieur/apicalo-alvéolaire/roulé), si uvulare [ʀ]/[ʁ] dhe si [R] dorso-velare (grassyé/parisien), ku ky variant i fudit konsiderohet si zyrtar dhe është ngritur në normë letrare, duke u bërë dhe përfaqësuesi i fonemës.

2.1. Bashkëlidhja: të tingullta-të zhurmëta

Në sistemin e bashkëtingëlloreve të frëngjishtes është më e vështirë të realizosh grupimin e fonemave. Bashkëtingëlloret nuk formojnë radhë simetrike si zanoret. Në të gjithë sistemin e bashkëtingëlloreve të frëngjishtes kemi në bazë të bashkëlidhjeve: bashkëtingëllore të tingullta - bashkëtingëllore të zhurmëta:

të tingullta: /m/, /n/, /ŋ/, /l/, /R/, /j/, /w/, /ɥ/ -
të zhurmëta: /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/, /f/, /s/, /ʃ/, /v/, /z/, /ʒ/

Tipari kryesor, i cili na lejon t'ua kundërvëmë të gjitha të tingulltat të zhurmëtave, është se te të tingulltat mungon dallimi sipas tiparit i shurdhët - i zëshëm, tipar që është karakteristik për të zhurmëtat. Bashkëtingëlloret e tingullta janë vetëm të zëshme, nuk kanë gjegjëse të tyre të shurdhëta. Njëkohësisht, grupi i të tingulltave në tërësi nuk është plotësisht homogjen. Në të mund të bëjmë grupime të mëtejshme, si mbylltore-hundore /m/, /n/, /ŋ/, /l/ (Léon, 1992) dhe shtegore /l/, /R/, /j/, /w/, /ɥ/, të cilat mund të ndahen edhe më tej. Në këtë mënyrë, grupi i të tingulltave dallohet nga grupi i të zhurmëtave edhe nga tipari i johomogjenësisë, ndërkohë që te të zhurmëtat kundërvëniet formojnë një skemë më simetrike. Duhet të theksojmë se kjo bashkëlidhje është karakteristike edhe për sistemin fonologjik të bashkëtingëlloreve të shqipes, ku nga 29 fonema bashkëtingëllore 21 janë të zhurmëta dhe vetëm 8 janë të tingullta. Duke i krahasuar fonemat e të dy gjuhëve sipas kësaj bashkëlidhje, do të vërejmë:

Të zhurmëtat	
në frëngjishte	p b t d k g f v s z ʃ ʒ
në shqipe	p b t d k g f v s z sh zh c ç x xh h th dh q gj

Në gjuhën shqipe kemi një numër më të madh fonemash të zhurmëta: katër afrikatat /c/, /ç/, /x/, /xh/; dy ndërdhëmboret /th/, /dh/; glotalen /h/ (Memushaj, 2009) dhe dy mesgjuhoret /q/ e /gj/. Dallime të mëdha kemi edhe në përbërjen e të tingulltave, ku sipas krahasimit në të dyja gjuhët del:

Të tingulltat	
në frëngjishte	m n ŋ l j R (ŋ) ɥ w
në shqipe	m n nj l j r rr ll

Në gjuhën frënge në se do të konsideronim si fonemë edhe (ŋ), do të kishim tri fonema bashkëtingëllore që nuk i hasim në gjuhën shqipe /ŋ/, /ɥ/, /w/, kurse në shqipe kemi dy fonema të veçanta /rr/, /ll/, që i mungojnë sistemit fonologjik të frëngjishtes.

2.2. Bashkëlidhja: të zëshme-të pazëshme

Kjo është bashkëlidhja më e rëndësishme në sistemin e bashkëtingëlloreve të frëngjishtes dhe të shqipes. Ajo përfshin bashkëtingëlloret e zhurmëta, që ndahen në dy seri fonologjike në bazë të mënyrës së formimit:

		mbylltoret	shtegoret
gjuha frënge	e shurdh.	p t k	f s ʃ
	e zëshm.	b d g	v z ʒ
gjuha shqipe	e shurdh.	p t k q c ç	f s sh th
	e zëshm.	b d g gj x xh	v z zh dh

Në ndryshim nga bashkëtingëlloret e zhurmëta, të tingulltat nuk hyjnë në këtë bashkëlidhje, sepse ato janë vetëm të zëshme dhe zëshmëria e humb vlerën e saj dalluese. Dallimi midis bashkëtingëlloreve të zëshme dhe të shurdhëta është me një rendiment të lartë funksional në të dyja gjuhët. Ai realizohet në të gjitha pozicionet e fonemave në fjalë: në fillim, në fund dhe në mes të fjalëve. Psh.:

1. Në pozicion nistor:

*pas - bas, temps - dent, quand - gant, cri - gris, faut-vaut, celle - zèle, chant - Jean
paré - bar, tava - dava, kur - gur, qen - gjen, cak - çak, xixë - xhixhë
falle - valle, si- zi, Shani - Zhani, the - dhe*

2. Në pozicion mesor:

*dépit-débit, défaire-des verres, manchon-mangeons,
kapim - gabim, kafaz - avaz, xixat - xhixhat*

3. Në pozicion fundor:

*Alpes-Albe, vent - vende, roc-rogue, vif-vive, fasse-phase, bouche - bouge
skalp-kalb, det-Ded, rok-tog, pilaf-llavë[llav], as-Abaz, presh-bezh*

Një karakteristikë e sistemit të kundërvënieve të zëshmërisë së frëngjishtes është që bashkëtingëlloret e zëshme ruhen si të tilla gjithmonë në pozicionin fundor absolut, gjë që nuk vërehet rregullisht në gjuhën shqipe, ku një pjesë e bashkëtingëlloreve të zëshme në fund të fjalëve shurdhohen, sado që kjo përbën një shkelje të normës së shqiptimit (Memushaj, 2009). Ky tip opozicioni luan një rol të madh në frëngjishte sidomos në dallimin e gjinisë së mbiemrave: *bref - brève, actif - active, grand ami- grande amie*. Të shurdhata dallohen nga të zëshmet jo vetëm nga mungesa e zëshmërisë, por edhe nga një nyjetim më i fortë. Bashkëtingëlloret e shurdhta quhen ndryshe “të forta” në opozicion me bashkëtingëlloret e zëshme, të cilat quhen edhe “të buta” (*douces*). Ka rëndësi të përcaktojmë se cila nga këto dy karakteristika, zëshmëria apo forca, duhet të jetë si përcaktuese në dallimin midis bashkëtingëlloreve të zëshme dhe të shurdhta. Në pamje të parë duket logjike të konsiderojmë zëshmërinë si tipar kryesor, dhe forcën si tipar të dytë, ndërkohë që për shqipen kjo karakteristike e dytë nuk është aq e rëndësishme sa në frëngjishte, sepse bashkëtingëlloret e shqipes nyjtohen me një tension muskular më të ulët. Për t’i bërë më të qarta bashkëlidhjet me bashkëtingëlloret e zhurmëta në të dyja gjuhët, po japim në tabelat e mëposhtme serinë fonologjike të tyre, që bashkon fonema që formohen në të njëjtën mënyrë, por në pika të ndryshme të kanalit të zërit.

Të zhurmëtat në frëngjishte										
Të shurdhata	p	t	k	f	s	ʃ				
Të zëshmet	b	d	g	v	z	ʒ				

Të zhurmëtat në shqipe											
Të shurdhata	p	t	k	f	s	sh	q	th	e	ç	h
Të zëshmet	b	d	g	v	z	zh	gj	dh	x	xh	

Siç duket edhe nga tabela, gjuha shqipe ka katër çifte më shumë në këtë seri, ku nga të gjitha bashkëtingëlloret e zhurmëta vetëm /h/ mbetet jashtë kësaj bashkëlidhje sepse nuk ka gjegjëse të zëshme. Në frëngjishte nuk e kemi fonemën /h/. Sipas Abry (2007) „h-aspiré“ ose «h-muet» konsiderohet si një grafemë e jo fonemë, prandaj nuk mund të përfshihet në seritë dhe radhët fonologjike të frëngjishtes.

3. Bashkëlidhja sipas mënyrës së formimit

Bashkëlidhja kryesore në gjuhën frënge është bashkëlidhja midis mbylltoreve dhe shtegoreve, ku do të veçonim disa çifte korrelative. Është interesant fakti që në disa botime bashkëtingëlloret e frëngjishtes i ndajnë në tri grupe sipas mënyrës së formimit, ku përfshihen edhe dridhëset: dridhësja /R/.

Mbylltore (occlusives)	të shurdhëta	p, t, k
	të zëshme	b, d, g
	të tingullta (sonore)	m, n, ŋ, (ŋ)
Shtegore (fricatives)	të shurdhëta	f, s, ʃ
	të zëshme	v, z, ʒ
	të tingullta (sonore)	l, R, j, ɥ, w

Bashkëlidhja mbylltore-shtegore shtrihet tek të gjitha bashkëtingëlloret e zhurmëta, duke përfshirë dhe të tingulltat. Ndërmjet të tingulltave dallimi në mbylltoret dhe shtegoret është i lidhur me dallimin e hundorësisë, që është dhe tipari kryesor i dallimit të tyre. Prandaj mund të duket se kundërvënia është e lidhur kryesisht me karakterin hundor të këtyre bashkëtingëlloreve, dhe jo me nyjetimin e tyre mbylltor.

Në grupin e të zhurmëtave dallimi në mbylltore dhe shtegore është i lidhur edhe me disa dallime në vendin e nyjetimit. Kështu në çiftet /p/-/f/, /b/-/v/ del njëkohësisht dhe dallimi dybuzore dhe buzore-dhëmbore, por që përfshihen në radhën fonologjike të buzoreve. Në frëngjishte mbylltoret /t/, /d/ u kundërvihen shtegoreve /s/, /z/, me të cilat krijojnë një radhë fonologjike: alveolaret. Në frëngjishte kemi dy radhë të plotë të kundërvënieve: buzore dhe alveolare (shih fig.1), kurse në shqipe kemi katër radhë të plotë të kundërvënieve: buzore, dhëmbore, alveolare dhe alveoqiellzore (shih fig.2).

Sipas mënyrës së formimit (në frëngjishte)											
mbylltoret	p	b	t	d	k	g	m	n	ɲ	(ŋ)	
shtegoret	f	v	s	z	ʃ	ʒ	w	j	ɥ	l	R

Ajo që bie në sy në skemën e mësipërme është lënia jashtë kundërvënies e shumë fonemave të frëngjishtes. Duhet theksuar se në gjuhën shqipe dallohen të tri tipat e bashkëtingëlloreve sipas mënyrës së formimit, ku si një tip me vete përfshihen dhe dridhëset /r/dhe/tr/.

Mbylltore	të shurdhëta	p, t, k, ç
	të zëshme	b, d, g, gj
	të tingullta (sonore)	m, n, nj
afrikatet	të pazëshme	c, ç
	të zëshme	x, xh
Shtegore	të shurdhëta	f, th, s, sh, h
	të zëshme	v, dh, z, zh
	të tingullta (sonore)	l, ll, j
Dridhëse	të tingullta (sonore)	r, rr

Në shqipe bashkëlidhja mbylltore-shtegore është më simetrike, dhe kjo është një nga kundërvëniet më kryesore të gjuhës shqipe. Ky korrelacion do të jepej në tabelë sipas këtyre çifteve :

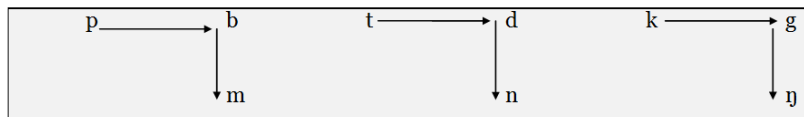
Sipas mënyrës së formimit (në shqipe)														
mbylltore	p	b	t	d	k	c	ç	x	xh	gj	q	m	n	nj
shtegore	f	v	th	dh	h	s	sh	z	zh			l	ll	j

4. Bashkëlidhja sipas tiparit të hundorësisë

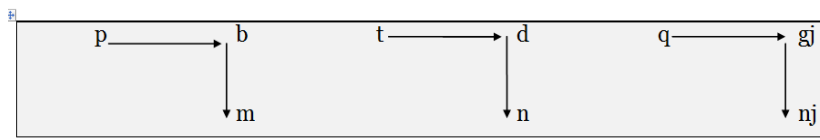
Kundërvënja bashkëtingëllore gojore-bashkëtingëllore hundore është gjithashtu me një rëndësi të madhe për bashkëtingëlloret mbylltore. Bashkëtingëlloret /m/, /n/, /(ŋ)/ në frëngjishte u kundërvihen mbylltoreve bilabiale /p/-/b/, alveo-apikaleve /t/-/d/, dhe dorsovelareve /k/-/g/, duke formuar kështu bashkëlidhjen e hundorësisë.

Prania e tingullit [ŋ] në shumë fjalë të huazuara ka bërë që disa gjuhëtarë francezë ta konsiderojnë atë si një fonemë më vete, gjë që nuk e hasim në shqipe, ku [ŋ] në shqipen letrare realizohet si një variant i detyruar i fonemës /n/ i ndjekur nga velaret /k/, /g/.

Kjo „fonemë“ në gjuhën frënge klasifikohet si dorso-velare (Léon, 1992) dhe haset kryesisht në pozicion fundor të fjalët e huazuara nga anglishta: smoking [smøkiŋ] pingpong [piŋpøŋ], camping [kãpiŋ], parking [parkiŋ], fjalë që janë të pakta në numër dhe tepër të veçanta në grafinë e tyre. Këto kundërvënie mund t’i paraqesim si më poshtë:

Ajo që duhet theksuar është se në gjuhën shqipe kemi një tjetër bashkëlidhje të bazuar në tiparin e hundorësisë. Përveç dy kundërvënieve të para, të njëjtat në të dyja gjuhët, në shqipe kemi edhe një tjetër, që bazohet në kundërvënien e /nj/ me /q/, /gj/. Në gjuhën shqipe kjo bashkëlidhje do të paraqitet si më poshtë:

Në gjuhën shqipe mungon radha fonologjike /k-g/ me /ŋ/. Kjo ndodh sepse në gjuhën shqipe ky tingull realizohet si një variant i detyrueshëm në pozicionet para velareve /k/, /g/, pra është një variant i detyrueshëm i fonemës /n/. Në shqipe ky tingull haset edhe në pozicion fillestar e fundor në fjalë shqipe e të huazuara: nga, nge, peng, rreng, dëng, kamping, pingpong, parking etj.

Karakterit prej dy fonemash i grupit **ng** vërtetohet edhe me kritere morfonologjike (Dodi, 1983). Në një numër fjalësh midis grupeve **ng** mund të kalojë kufiri morfologjik, kështu që dy bashkëtingëlloret u takojnë morfemave të ndryshme, p.sh: këndoj – kënga, ([n] te këndoj është variant paragogjor, [ŋ] te kënga është variant prapagogjor). Khs gur - i ngurtë , gojë - (zë) ngojë.

Kurse në gjuhën frënge mungon radha fonologjike /q/-/gj/ me /nj/, sepse në sistemin e bashkëtingëlloreve të frëngjishte mungojnë fonemat mbylltore mesgjuhore /q/, /gj/. Përveç kësaj, prirjet janë që të eliminohet edhe fonema /ŋ/ në frëngjishte. Eshhtë pikërisht pozicioni i saj i izoluar në sistemin aktual fonologjik që provokon paqëndrueshmërinë e realizimit të saj. Micro Robert (1977) rekomandon shqiptimin me [ŋ]: për gnôle ose gniôle [ŋol], gnon [ŋõ] (Kokona, 1989), por me [gn] për gnou [gnu], gneiss [gnes] etj..., po kështu A.Lerond rekomandon nyjëtimin me [ŋ] (1980), kurse A.Martinet dhe H.Walter flasin për dy mundësi realizimi dhe

me [ŋ], edhe me [gn] (1973)²²⁴. Ndërsa për Malmberg „fonema /ŋ/ po zhduket nga sistemi i fonemave bashkëtingëllore, por tingulli [ŋ] po bëhet gjithnjë e më i shpeshtë“ (1969).

Hundoret /m/, /n/, /nj/ të shqipes bëjnë pjesë në atë që quhet bërthamë e sistemit, sepse lidhen me fonemat e tjera nëpërmjet kësaj bashkëlidhjeje në dallim nga të tingulltat e tjera të shqipes /l/, /ll/, /r/, /rr/, që janë fonema skajore (marginale), kurse për frëngjishten në bërthamën e sistemit do hynin /m/, /n/, /(ŋ)/, në dallim nga të tingulltat /l/, /R/, /j/, /q/, /w/, /ŋ/, që janë fonema skajore.

Për t'i bërë më të qarta bashkëlidhjet mes bashkëtingëlloreve në secilën gjuhë, po japim më poshtë tabelat e klasifikimit të tyre sipas mënyrës së formimit, vendit të formimit (që ndryshon disi midis dy gjuhëve) dhe radhëve fonologjike.

Bashkëtingëlloret e gjuhës frënge

Vendi i formimit/kanali i zërit		Dybuzore- (Bilabial)	Buzore- dhëmbore (Labiodenta l)	Apiko- dhëmbore	Apico- alvéolaire	pré-dorso- alvéolaire	pré-dorso- palatale	dorso- palatale	Dorso- Velare	Uvulare
↓ Mënyra e formimit ↘ Radhët fonologjike →		Buzore		Alveolare			Alveo- qiellore		Velare	
		Mbylltore	të pazëshme të zëshme të tingullta	p b m		t d n				ŋ
Shtegore	të pazëshme të zëshme të tingullta		f v		l	s z [r]	ʃ ʒ j, ɥ		w, R ²²⁵	[ʁ]/[ʀ]

Bashkëtingëlloret e gjuhës shqipe

Vendi i formimit/kanali i zërit		Dybuzore	Buzore- dhëmbore	Ndër- dhëmbore	Alveo- dhëmbore	Alveolare	Alveo- qiellore	Qiellore	Velare	Glotalë
↓ Mënyra e formimit ↘ Radhët fonologjike →		Buzore		Dhëmbore		Alveolare	Alveo- qiellore	Qiellore	Velare	
		Mbylltore	të pazëshme të zëshme të tingullta	p b m		t d n	c x	ç xh	q g. nj	k g
Shtegore	të pazëshme të zëshme të tingullta		f v	th dh	ll	s z l	sh zh	j		h
Dridhëse						r, rr				

Bashkëlidhja e mënyrës së formimit është e lidhur ngushtë me zëshmërinë, hundorësinë dhe me vendin e nyjetimit dhe në qoftë se seritë dhe radhët fonologjike në tabelat e mësipërme do t'i paraqisnim grafikiisht me anë të një skeme në formën e planeve dhe katrorëve, do të na dilnin këto figura grafike për shqipen dhe frëngjishten:

²²⁴ Interesant paraqitet rasti i [ŋ] dhe [gn]. Bashkëtingëlloret [ŋ], e cila grafikiisht del gn, nga analiza që u kemi bërë disa fjaloreve del në pozicion nistor në pak fjalë, që mund t'i ndajmë në dy grupe: 1) fjalë që janë kryesisht të leksikut libror, si: gnomique [gnɔmik], gnôse[gnoz], gnosticisme [gnostisism] etj. dhe pothuajse të gjithë fjalorët rekomandojnë të njëjtin shqiptim:[g+n] dhe 2) fjalë shumë të përdorshme, si: gnangan [ɲãɲã], gngote [ɲɔt], gnôle [ɲo:l], gnon [ɲɔ].

²²⁵ Në frëngjishte ka tri mënyra për ta nyjetuar këtë bashkëtingëllore: si majore-alveolare [r], si dorsale-velare [R], dhe si uvulare [ʁ]/[ʀ]. Variantet fakultative janë vënë në kllapa.

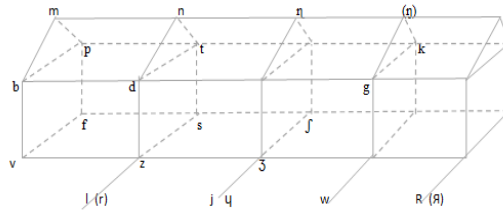

Figura 1: Seritë dhe radhët fonologjike në frëngjishte

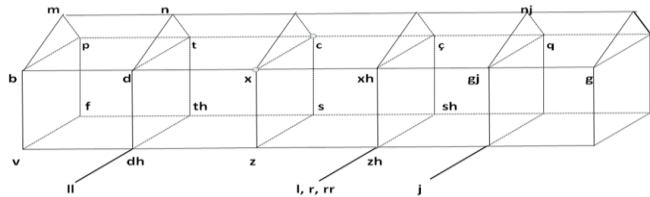

Figura 2: Seritë dhe radhët fonologjike në shqipe

Duke u nisur nga krahu i majtë në krahu e djathtë mund ta bëjmë klasifikimin e bashkëtingëlloreve sipas vendit të formimit, duke u nisur nga buzoret dhe duke arritur tek uvularet dhe glotalet. Në kulm të figurës janë shënuar mbylltoret hundore që formojnë çifte korelative me mbylltoret jonasale. Të tingulltat e shqipes /l/, /ll/, /r/, /rr/, /j/ dhe të frëngjishtes /l/, /R/, /j/, /q/, /w/ nuk marrin pjesë në bashkëlidhje, pasi formojnë kundërvënie të veçuara. Prandaj ato bëjnë pjesë në ato që quhen fonema skajore (marginale), sepse nuk kanë lidhje me bërthamën e sistemit (Dodi, 2004).

LEGJENDA	
Mbylltoret	Faqja e sipërme
Shtegoret	Faqja e poshtme
Të shurdhëtat	Faqja e prapme
Të zëshmet	Faqja e përparme
Hundoret	Kulmi
Planet pingule	Ciftet korrelative

Konkluzione

Sistemet e bashkëtingëlloreve në të dyja gjuhët janë nga pikëpamja fonologjike mjaft të qëndrueshme dhe të organizuara në sisteme bashkëlidhesh, që mbështeten në tiparet nyjetimore dhe akustike të bashkëtingëlloreve. Bashkëlidhjet kryesore që përshkojnë sistemin e bashkëtingëlloreve janë ato që mbështeten në vendin e formimit dhe në mënyrën e formimit. Bashkëlidhjet bashkëtingëllore të tingullta - bashkëtingëllore të zhurmëta janë karakteristike e të dy gjuhëve, por raportet e tyre ndryshojnë në frëngjishte dhe në shqipe. Bashkëlidhja „e zëshme-e pazëshme“ dhe bashkëlidhja sipas mënyrës së formimit midis mbylltoreve dhe shtegoreve janë bashkëlidhjet më të rëndësishme në sistemin e bashkëtingëlloreve të frëngjishtes dhe të shqipes.

Karakteristikë e sistemit të kundërvënies së zëshmerisë së frëngjishtes është që bashkëtingëlloret e zëshme ruhen si të tilla gjithmonë në pozicionin fundor absolut, gjë që nuk vërehet rregullisht në gjuhën shqipe, ku një pjesë e bashkëtingëlloreve të zëshme në fund të fjalëve shurdhohen, sado që kjo është në kundërshtim me normën gjuhësore të shqiptimit. Në shqipe bashkëlidhja mbylltore-shtegore është më simetrike, dhe përgjithësisht sistemi konsonantik i shqipes ka një karakter tepër simetrik në krahasim me sistemin e frëngjishtes. Mësuesit dhe pedagogët e gjuhës frënge dhe gjuhës shqipe mund të shfrytëzojnë bashkëlidhjet e paraqitura për të krijuar koncepte të drejta për sistemet e bashkëlidhjeve në të dyja gjuhët dhe për të korrigjuar saktë gabimet që vihen re në shqiptimin e studentëve, duke vënë në pah vecoritë dhe kundërvëniet e cifteve korrelative me anë të serive dhe radhëve fonologjike.

References

1. Abry.D. Abry. J.V. (2007).La Phonétique-audition, prononciation, correction. Cle international Paris. pp.48-49, 133-134
2. Carton.F. (1974). Introduction a la phonétique du français. Paris. pp.60-62
3. Dodi. A. (2004). Fonetika dhe fonologjia e gjuhës shqipe. Tiranë. pp.72-98
4. Dodi. A. (1983). Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe. Tiranë. p.90
5. Kokona. V. (1989) . Fjalori Frëngjisht-Shqip. Tiranë. pp. 155, 752, 801, 1014
6. Memushaj. R. (2009). Fonetika e shqipes standarde. Tiranë. pp.19, 88, 127
7. Léon. P. (1992). Phonétisme et prononciation du français. Paris. pp.67-69
8. Lerond. A. (1980). Dictionnaire de la prononciation. Paris. p.123
9. Malmberg. (1969). B. Phonétique française. Paris. p.107
10. Martinet. A. Walter. H. (1973). Dictionnaire de la prononciation française dans son usage réel. Paris. p.112
11. Micro Robert. (1974). Dictionnaire du français primordial. Le Robert. Paris. p.494